

Tudományos kommunikáció:

Kényszer és lehetőség

Írta:

Németh Zsolt

Bevezetés

Napjainkban egyre kézzelfoghatóbb jelenség a kommunikáció szerepének ugrásszerű növekedése. Elegendő csak a televízió, az internet, a telefonok térhódítására gondolnunk, és mindannyian láthatjuk a kommunikációs csatornák életünkre gyakorolt hatását. Nyilvánvaló, hogy az egyes médiák útján az emberekhez juttatott információ központi szerepűvé válik a világ dolgainak megítélésében.

Éppen ezért fontos problémává lép elő az, hogy a tudomány maga miként vegyen részt ezekben a folyamatokban? Egyáltalán szükség van-e valamilyen tudományos kommunikációra, vagy lehetséges, hogy a kommunikáció a tudományos működéshez képest csak külső tényező legyen?

Mint látni fogjuk, nem csak, hogy muszáj jelen lennie a kommunikációnak a tudományos életben, de már most jelen van, szerepe jelentős. Ezért el kell gondolkodnunk azon is, hogy a tudomány miként viszonyuljon ehhez a számára tulajdonképpen új helyzethez, miként tud ebből profitálni.

A továbbiakban a kommunikáció a tudományos életben való jelenlétével, rá gyakorolt hatásaival foglalkozunk, és részletesen kitérünk a magyarországi viszonyokra, valamint a lehetséges jövőbeli lehetőségekre, kommunikációs stratégiákra.

A kommunikáció tudományban betöltött szerepe

Elsőként áttekintjük, hogy a kommunikáció milyen összekötő szerepeket tölt be napjainkban a tudományos világon belül, illetve közte és a külvilág között, valamint, hogy ez az új helyzet mennyiben hat a tudósok munkájára, szerepükre. Az itt ismertetett modell Fábri György [1] és [2] munkáira épül. Ezen kívül bővebb történeti áttekintést találunk Tamás Pál [3] esetében.

A legrégebbi kapcsolat kétségkívül a tudósok közt létezik, és ez a modern eszközök segítségével még kiterjedtebb, mint korábban. Lehetővé vált, hogy a kapcsolattartás akár napi szintű legyen az egyes hálózatok segítségével, így egymás munkáinak értékelésére sokkal jobb lehetőségek vannak, míg a tudás adatbázisokba gyűjtése hatalmas jelentőségű előrelépés. Ezen kívül az egyes kutatási témák egyre bonyolultabb mivolta miatt gyakori, hogy nem egyéneknél, hanem csapatban, projektek keretein belül kerül sor a munkavégzésre, ennek megvalósításában is nyilvánvaló a kommunikációs csatornák nagy szerepe.

Ennél kicsit lazább, de még mindig tudományon belüli kommunikáció zajlik az információs- és kultúratranszfer együttműködések keretein belül. Ebben a fajta kommunikációban a tudósok illetve a kutatási, fejlesztési, innovatív, valamint az egyetemi partnerek vesznek részt.

Sokkalta újabb, de valójában szükségszerű jelenség a tudományt a külvilággal kapcsolatba hozó kommunikáció. A kiváltó ok az, hogy a tudományt közvetíteni kell a döntéshozók, a finanszírozók felé, ugyanis az ő hatáskörükbe tartozik már annak az eldöntése is, hogy szükség van-e egyáltalán tudományra. Ez pedig adott esetben kényes kérdés lehet, ugyanis egy kívülálló egyáltalán nem biztos, hogy ugyanazt találja érdekes vagy épp érdemleges eredménynek, mint amit egy tudós.

De hogyan tudja a tudomány a saját létjogosultságát bizonyítani a külvilágnak? –adódik a kérdés. Az igazság az ugyanis, hogy a döntéshozók a költségvetések tárgyalásakor hajlamosak mennyiségi adatok alapján dönteni, és a tudománynak szánt összeget csökkenteni csak azért, mert a kevés benne tevékenkedő nem jelent lényeges szavazóbázist. Ez váltja ki a tudomány külvilággal folytatott kapcsolatának egy másik irányát: a laikus közönséggel folytatott kommunikációt. Ha ugyanis a tudomány a mindennapi emberekhez eljutó hírforrások (újságok, televízió, stb.) meg tudja győzni őket saját fontosságáról, az a döntéshozókra is nyomást gyakorol.

Ezzel tulajdonképpen beláttuk, hogy a kommunikáció és a tudomány nem függetleníthető egymástól, sőt utóbb kiderült, hogy a kommunikáció bizonyos értelemben kulcsszerephez jut a tudomány esetében is. Foglalkozzunk tehát egy kicsit azzal, hogy ez a helyzet milyen változásokat hozott, valamint hogyan lehet ezekhez alkalmazkodni.

Egyének szintjén gondolkodva azt jelenthetjük ki, hogy a kutatói szerepek alapvető megváltozásáról vagy kicserélődéséről nem beszélhetünk, sokkal inkább a kibővüléséről. Ugyanis az eddig leírtak ellenére a tudományban dolgozók jelentős hányada ugyanazt a munkát végzi, mint korábban, csak mellettük új szereplők megjelenése tapasztalható.

A hagyományos tudós-szereptől kevéssé tér el a kutatás-szervezői, illetve a tudomány-menedzseri feladat. Ők elsősorban a tudományon belüli kommunikációban jutnak szerephez, például kutatási projektek, csapatban történő munka esetén, így esetükben kulcsfontosságú a tudósokéhoz hasonló mértékű szakértelem. Esetünkben viszont nagyobb figyelmet kell szentelnünk a másik új szerepnek.

A tudománykommunikátor lesz ugyanis az, aki elsősorban felelős a tudomány és az azon kívüli világ közti kapcsolat megteremtéséért és ápolásáért. A jelentőségét mutatja a közeljövőben bevetésre kerülő Természettudományos kommunikáció MSc szak az ELTE-n, ami épp az ilyen jellegű munkakörök betöltésére ad képzést. Mint az a tervekből látszik, fontos e területen is a tudományos jártasság, hisz elsősorban valamely természettudományos területen BSc-oklevelet szerzett hallgatók jelentkezhetnek ide, ahol egy év alapozás után a második év már ismét szakterületek szerinti bontásban zajlana. Részletes ismertetést Kárpáti Andrea [8] beszámolója ad. A szak bevezetésének jelentőségéhez kétség sem férhet, jelentőségét még látni fogjuk a lehetséges jövőképek között, illetve hosszabban Patkós András [9] munkája taglalja fontosságát.

Szakadjunk most el a személyek szintjétől és szemléljük nagyobb általánosságban a dolgokat! Megfigyelhettük, hogy tulajdonképpen a két oldal közül a tudomány az, akinek szüksége van rá, hogy keresse a kapcsolatot a külvilággal. Nézzük azt, hogy egy ilyen kapcsolat kialakulása esetén annak milyen következményei vannak. Hisz ez a helyzet épp azt eredményezi, hogy a közösségnek kialakul valami fajta beelátása a kutatók világába, és így képes lesz arról véleményt formálni, adott esetben ezt kifejezésre juttatni. Beszéljünk tehát most a laikus emberek részvételéről a tudományban.

Az előbb már említésre került a külső résztvevők fő szerepe: a véleményalkotás. Ez ugyanis egy olyan dolog, amit mindenképp szem előtt kell tartania a tudománypolitikának, amennyiben a közösség támogatását maga mögött szeretné tudni. Márpedig erre, mint említettük, szükség van a közösségi forrásráfordítások miatt.

De mi is az, amit az átlagemberek elvárnak? Nemegyszer került már a tudomány a világnézeti, etikai problémák keresztútjába, például a génebézési kutatások kapcsán. Ez egy sarkalatos pont lehet. További elvárás a közösségi érdekek szolgálata, valamint a fenntarthatóság előtérbe kerülése a haladással szemben. Meg kell továbbá adni az embereknek a döntési autonómiát: a tudomány a saját álláspontját nem erőltetheti rá a laikusokra, nekik joguk van önálló véleménnyel lenni a világ dolgairól.

Mindezen dolgok fényében már lehetőségünk van rátérni a korábban feltett problémára: mindez miféle általános változásokkal jár? Ez főként nyilván a tudománypolitikát jelenti. Egyértelmű, hogy a közösség részvételével a hagyományos döntéshozatal meggyengül, a tudomány társadalmi tekintélye relativizálódik. Természetesen felértékelődnek a rövidtávon megtérülő, valamint eladhatóbb, prezentálhatóbb kutatások. A tudományos érték fogalma is átértékelődhet ennek fényében, mint azt már érintettük, ami eddig egy tudós szemében szép, érdekes eredmény volt, lehet, hogy a laikusok szemében érdektelennek tűnik majd.

Ez pedig előrevetít bizonyos változásokat. Az átértékelődés szerepet játszhat nyilván a témaválasztásokban, valamint a tudományos hálózatok kialakulásában és hasonlóknak.

A magyar tudomány helyzete most...

Ezzel általánosságban áttekintettük a tudomány világának helyzetét, és áttérhetünk egy számunkra nagyon fontos témára: lássuk, Magyarországon hol tartanak a változások, mit sikerült megoldani és esetleg mi vár még megoldásra ebben az új helyzetben. Itt is több esetben támaszkodunk Fábri [1] munkájára.

Természetesen, ha a magyar tudománnyal foglalkozunk, főként a tudománypolitikával, akkor egy intézményt kell középpontba helyezni e témában, a Magyar Tudományos Akadémiát. Mindenképpen kedvező kiindulási pont, hogy felmérések szerint az ország legmegbízhatóbb intézményéről van szó, igaz sokak szerint ezt éppen a nem igazán nyilvános tevékenységének köszönheti.

De valóban erről van szó? Tény, hogy az MTA kevésbé kerül a közéletbe, mint egy politikai párt vagy az országgyűlés, de az utóbbi tíz évben jelentős változások zajlottak. Az akadémia korábbi elnöke ugyanis a nyitottság megteremtését tűzte ki célul, és az intézmény láttatásának politikáját jelenlegi utódja is folytatja. És itt nem csak nagy dolgokra, de apró, ám sokat érő változásokra is gondolnunk kell, remek példa az étterem megnyitása az akadémia épületén belül, ami Budapest legjobb konyhái közé sorolható.

De nézzünk kicsit mélyebben e folyamat mögé, tanulságos példa ugyanis ez a reform. A kiváltó ok az akadémiára egyre inkább nehezedő nyomás volt: tulajdonképp mire megy el a befektetett pénz, mi zajlik a falak között? A kommunikációs nyomásra adott kommunikációs válasz elégtelen lett volna esetünkben, de az említett tudománypolitikai váltással sikerült komoly tartalmi háttérrel rakni mögé. Ez a módszer hatékonynak bizonyult, sőt további tudományszervezeti változásokat indukált és a kutatási tematikákra is kihatott.

Az mindenestre bizonyos, hogy a közösség itthon bízik az MTA-ban, sőt az optimista légkör a jellemző, az emberek hisznek benne, hogy hazai tudományos eredményekkel az országnak komoly hírnevet szerezhetünk. Ennek elérésében pedig kulcsszerepet szánának az akadémiának: ezt azon felmérések támasztják alá, melyek szerint a költségvetési források elosztásának, valamint a magyar tudomány nemzetközi képviseletének, illetve kutatások szervezésének feladata ezen intézményt illeti. Az akadémia tagjainak is hasonló elképzelései vannak, ezt támasztja alá Mosoniné – Pálkó - Stefán [6] felmérése is.

Beszélnünk kell azonban a minél előbb megoldandó problémákról is, legfőképpen a médiajelenlétről, pontosabban annak hiányáról. Jelenleg ugyanis a legfőbb problémája talán az a tudománynak Magyarországon, hogy nem sikerült felvennie a kapcsolatot a laikus közösséggel, melynek kulcsa a sajtó lehet. De ez korántsem ilyen egyszerű, tudományos dolgokról érthetően, mi több érdekesen, figyelemfelkeltően cikket írni vagy műsort készíteni nagy kihívás.

És ekkor még beszélnünk kell az úgymond „konkurenciáról” is. A tudomány ugyanis több fronton is igyekszik betörni a médiába, és minden szereplő hivatkozik egy közös problémára: a kereskedelmi televíziók által készített áltudományos műsorokra, amelyek szenzációhajhász hangvételével nem igazán lehet felvenni a versenyt, főleg, hogy ezt gyakran csak teljesen hiteltelen eszközökkel tudják csak elérni. Ez a tevékenység pedig rossz fényt vethet magának a tudománynak a hitelességére. És ez valóban gond, elég észrevennünk, hogy a valódi tudománnyal foglalkozó műsorok (Delta, Mindentudás Egyeteme) nézettségei rendre elmaradnak az említettektől. Egyelőre úgy tűnik, hogy csak az internetes hírportálok tudják felvenni a versenyt valamilyen szinten. A médiabeli problémákkal és lehetséges megoldásaikkal Baló György [4] munkája foglalkozik.

...és lehetőségei a jövőben

Ezzel a jelenlegi helyzetet nagyjából áttekintettük. A kezdeti lépéseket úgy tűnik sikerült megtenni, a feladatok világosak, így beszélhetünk immár a tervekről, az új lehetőségekről. Mert láttuk ugyan, hogy a változások szükségszerűen, gyakorlatilag kényszerből születtek, azt is észre kell vennünk, hogy ez egyúttal egy nagy lehetőség is a tudomány előtt, ha sikerül élni vele.

A tudományfilozófia álláspontja szerint a jövőben kommunikációs szempontból a racionalitás képviselése feltétlenül fontos, a tudománynak a tradícióin és tekintélyén alapuló igazságérvényét kell közvetítenie a külvilág felé. Emellett belső körökben komoly lehetőség van a hálózatos tudás megteremtésében.

Vegyük észre, hogy ezzel a tulajdonképpeni lényegét meg is fogalmazzuk. A tudománynak a jövőben kidolgozott médiastratégiára van szüksége, melynek két fő alapelve van: az értékelvőség megtartása, melynek feltétele a saját érték meglétébe vetett hit és a mellette való feltétlen kitartás, valamint ennek a konzervatív értéktudatnak a professzionális médiaeszközökkel való érvényesítése. Mit is jelent ez? A meglévő elvek szerint összeállított tartalom megjelenítését versenyképes média-technológiával, valamint a minél nyitottabb médiajelenléttel.

Figyelembe kell vennünk, hogy az újítások veszélyeket is hordoznak magukban. A médiatevékenység fenntartása időt és pénzt von el a kutatástól, ráadásul korántsem biztos, hogy a pozíciójavulás arányos lesz a befektetéssel. A már említett hitelvesztéssel is számolni kell, sőt már magának a médiának az értékvesztettsége is kihathat a tudományra.

A feladat tehát nyilvánvaló, a tudománynak fontos kommunikációs és stratégiai teendői vannak. Ezek közül az élre kívánkozik a tudománykommunikációs képzés megteremtése, elindítása, majd erre alapozva beszélhetünk az állandó média-jelenlétről, promóciós kampányokról és hasonló módszerekről. Jelentőségéről részletesebben lásd [9]. A tanárképzés illetve továbbképzés fejlesztése, főképp demonstrációs vonatkozásokban, szintén eredményes lehet.

Komoly lehetőséget kínálnak mindezek a természettudományos rekrutációs bázis megerősítésére. Ha sikerül közel hozni az emberekhez a tudományt, az növelheti a kutatói szakmában dolgozni kívánók számát.

De mi az, ami mindebből meg is valósul, vagy megvalósítható? A TudásTársadalom Alapítvány [7] honlapján rövid összefoglalót olvashatunk a jelenlegi fő törekvésekről. Az akadémiának már kész tervei vannak a kommunikáció és a médiajelenlét fejlesztéséről. Utóbbi ügyében több változtatás várható. Előreláthatólag televíziós magazinsorozat fog indulni az akadémiai műhelyekről, de más új műsorok megjelenése is esedékes lehet: kreatív dokumentumfilmek, tudománypolitikai vitaműsorok segítségével ismertetnék meg a laikusokat a tudomány világával. Tervezet van még egyfajta „tudós-klippek” készítésére és bemutatására, amelyek egy-egy kutató munkájáról készült rövid, érdekesítő összefoglalók lennének.

A Mindentudás Egyeteme is fejlesztésre szorul, hogy versenyben tudjon maradni. Ezt új előadás-elemekkel lehetne elérni, illetve a közönség véleményét visszaadó feedback-mérések is sokat segíthetnek. Emellett szükséges az írott sajtó, mint az Élet és Tudomány támogatása, valamint az új kommunikációs elemekhez való alkalmazkodás, úgy, mint az internetes megjelenés, ami tudományos blogok indításával például megoldható. A médiajelenlét jövőbeli lehetőségeivel [1] és [4] foglalkozik részletesen.

További tervezett intézkedések vannak az akadémiai kommunikáció előremozdítására. A különféle tudományos kampányokat már említettük, a kutatóhelyek kommunikációs szolgáltatásainak kiépítése pedig szükségesnek látszik. Ezen felül is várhatók azonban újdonságok, például a Magyar Tudomány Ünnepe fesztiválprogram, amitől komoly kommunikációs bővülés remélhető. A 2006-os rendezvényről [5] ad részletesebb beszámolót.

Összegzés

Ezzel végeztünk a tudomány helyzetének áttekintésével. Láttuk, miként olvadt bele a kommunikáció a kutatók világába, lényegében szükségszerű folyamatként. Megvizsgáltuk a változás hatásait, azokat a dolgokat, amelyek új irányt vettek a történet fényében, és szót ejtettünk a megmaradó, változatlan tényezőkről is. De azt is láttuk, hogy mindezek nem csupán változásként, de kiegészülésként is kezelhető folyamatok.

Számunkra rendkívül lényeges téma volt a magyar viszonyok áttekintése. A változások nálunk is zajlanak, és látszik, hogy ezt az MTA vezetése érezte is, és elkezdődött a megfelelő lépések megtétele.

Ugyanakkor számtalan tennivaló van még mindig hátra, csak komoly ráfordításokkal lehet elérni azt, hogy ez a befektetés eredményes és a jövőben gyümölcsöző legyen. Bíztható ugyanakkor, hogy már jelenleg is van lehetőség a szükséges, mondhatni kötelező lépések mellett egyéb ötletek, prosperáló intézkedések megvalósítására.

Zárásként ugyanis mindenképp tudatosítanunk kell, hogy mindez nem csak azért zajlik le, mert kötelező. Bár még csak az út elején járunk, és így nyilván többnek látszik a szükséges, mint a szabad döntéshozatal, de ez a jövőben megváltozhat: a megfelelő alapok lehelyezése után ez a „kényszer” átalakul lehetőséggé. Okos intézkedésekkel, megfontolt módszerekkel ugyanis a tudomány helyzete jelentősen megszilárdítható, pozíciói megerősíthetők, és akkor valósággá válhat az, amit a közösség is remél, és sikerülhet komoly tudományos eredményekkel hírnevet szerezni az egész országnak.

Irodalomjegyzék

- [1] Fábri György: Tudomány és közönség új találkozásai
<http://www.vilagossag.hu/pdf/20050411210020.pdf>
- [2] Fábri György: Megújítja-e a kommunikáció a tudományt? (egyetemi előadás)
<http://www.bolyai.elte.hu/download/eloadas/szakmai/innov/200620072/20070306.pdf>
- [3] Tamás Pál: A tudományos kommunikáció változó terei: az információtermelés új rendjéről
http://21.sz.phil-inst.hu/TamasP/tamas_prj2nd_descr.htm
- [4] Baló György: Tudományos kommunikáció a médiában
[http://www.tudastars.hu/upload/ftp/honlap/Balo_Tudomanyos_kommunikacio_a_med_iaban\).pdf](http://www.tudastars.hu/upload/ftp/honlap/Balo_Tudomanyos_kommunikacio_a_med_iaban).pdf)
- [5] A magyar tudomány ünnepe 2006, akadémiai beszámoló
http://www.mta.hu/index.php?id=1171&no_cache=1&backPid=1171&tt_news=3338&cHash=cf8951300b
- [6] Mosoniné Fried Judit – Pálinkó Éva – Stefán Eszter: Kommunikáció a kutatók és a laikusok között: a kutatók szerepe
<http://www.vilagossag.hu/pdf/20041206152715.pdf>
- [7] Tudás és társadalom kommunikációja, a Tudástársadalom Alapítvány honlapján
<http://www.tudastars.hu/index.php?pid=18>
- [8] Kárpáti Andrea: Beszámoló az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán létesülő Természettudomány-kommunikáció M. Sc. szakról
<http://www.bolyai.elte.hu/download/eloadas/szakmai/innov/200620072/20070313.pdf>
- [9] Patkós András: TTK – avagy a Természettudományos Kommunikáció
http://www.tudastars.hu/upload/ftp/honlap/Patkos_TTK_avagy.pdf